

De natuur, bron van nieuwe inspiratie voor de filosofie?

De positie van de natuurfilosofie in het filosofische landschap

De natuur/natuurfilosofie: verwaarloosde thema's in de hoofdstroom van de moderne Westerse filosofie.

Oninteressant.

Zie J.C. Bloem, De Dapperstraat

Natuur is voor tevredenen of legen.

En dan: wat is natuur nog in dit land?

Een stukje bos, ter grootte van een krant,

Een heuvel met wat villaatjes ertegen.

Geef mij de grauwe, stedelijke wegen,

De in kaden vastgeklonken waterkant,

De wolken, nooit zo schoon dan als ze, omrand

Door zolderramen, langs de lucht bewegen (...)

Dit heb ik bij mijzelve overdacht,

Verregend op een miezerige morgen,

Domweg gelukkig, in de Dapperstraat.

Motieven:

- de natuur wordt begrepen als gedomesticeerde natuur;
- interessant is slechts de menselijke werkelijkheid; zie Alexander Pope:
“The proper study of Mankind is Man.”

Natuurvergetelheid van de moderne filosofie

Eigenlijk heel merkwaardig; 2 redenen:

- 1) De westerse wijsbegeerte begint met de natuurfilosofie van de Joniërs (Thales, Anaximandros, Anaximenes). Hoofdvraag: naar de grondbeginselen (‘archai’) van de natuur ofwel van de alles omvattende werkelijkheid(‘fysis’). In die ‘Great Chain of Being’ heeft de mens zijn welbepaalde plaats. De zelforiëntatie van de mens (‘ken uzelf’) verloopt hier via de natuurbeschouwing. Filosofie *is* hier natuurfilosofie. Zo bij Parmenides, Herakleitos, Plato, Aristoteles, Stoa, e.a.
- 2) Een van de nijpendste problemen van de huidige mensheid is de verstoorde relatie tot de natuur. Toch wordt de natuur nauwelijks van zich uit gethematiseerd. De moderne filosofie houdt zich praktisch uitsluitend bezig met menselijke aangelegenheden.

Wat is hier gebeurd?

Sociale en culturele aardverschuiving in overgang van laat-middeleeuwse naar vroegmoderne tijd. Stad/burgerij wordt leidende factor van de westerse samenleving.

De stad cirkelt om de mens en zijn werkelijkheid: antropocentrisme. Filosofie spiegelt die ontwikkeling: de filosofie wordt burgerlijk.

Primaat van de natuur verandert in het primaat van de mens. Archimedisch punt van de moderne filosofie is de mens/geest/rede. Natuur als restbegrip.

De natuur wordt het totaal andere van de mens: vervreemding van de natuur: deze wordt ongeschikt voor de menselijke zelfreflectie. Filosofie belandt in het kamp van de geestes- en sociale wetenschappen.

Natuur: geestloos, levenloos, inert, streeft niet (exit teleologie), degradeert van een bezield verband van medeschepselen tot een inventaris van hulpbronnen die de mens naar believen kan exploiteren. `Gemechaniseerde' of Newtoniaanse wereldbeeld.

Nog even: bij een antropocentrische cultuur hoort een antropocentrische filosofie.

De hoofdstroom van de moderne filosofie is zelfbespiegeling van de mens, zelfanalyse van de menselijke werkelijkheid, van de Rede (Kant), de Geest (Hegel), de cultuur (Cassirer), de taal (linguistic turn), het Dasein (Heidegger), de existentie (Kierkegaard, existentiële filosofie).

De menselijke werkelijkheid als hoeksteen van de filosofie. Vandaar wordt aan de natuur haar plaats toegekend; zelfs wordt zij schepping van de mens/rede.

Filosofisch gezien ligt hier de wortel van het milieuprobleem. Onoplosbaar binnen het kader van de huidige dominante collectieve denk- en gedragswijze.

Een duurzame samenleving vereist de transitie naar een *andere* samenleving gepaard met een *andere* kijk op en houding tegenover de natuur, gespiegeld in en ondersteund door belangrijke accentverschuivingen in de filosofie.

Daartoe drie wegen:

- 1) de ontwikkeling van een natuurfilosofie in aansluiting aan fascinerende ontwikkelingen in de natuur- en levenswetenschappen van de afgelopen eeuw;
- 2) opnemen van gedachtegangen van de existentiële fenomenologie van met name Merleau-Ponty;
- 3) in gesprek gaan met/leren van niet-westerse (taoïstische, sjamanistische enz.) natuurvisies met bijbehorende gedragswijzen van volkeren/culturen die eeuwen lang een (relatief) duurzame verhouding tot de natuur gehad hebben.

De natuur van de huidige natuur- en levenswetenschappen is een totaal andere dan die van het Newtoniaanse of gemechaniseerde wereldbeeld.

Voor zover nog steeds in die lijn gehandeld en gedacht wordt, draait de samenleving op een achterhaald werkelijkheidsbeeld.

Nieuwe ontwikkelingen: thermodynamica, relativiteitstheorie en kwantumfysica, chaostheorie, de theorie van de open, complexe, niet-lineaire dynamische systemen, de ontdekking van zelforganiserende vermogens van de natuur, het emergentie-fenomeen.

Daarmee geheel nieuwe vensters op de natuur.

Ontwerp van een eigentijdse kijk op de natuur/natuurfilosofie

Ingang de algemene systeemtheorie.

Een systeem is een samenstel van interdependente componenten, gekenmerkt door een gemeenschappelijke organisatievorm en functiewijze.

Voorbeeld: automotor (kunstmatig systeem). Functie het aandrijven van het voertuig. Vanuit die idee zijn de onderdelen ontworpen en begrijpelijk.

Iets soortgelijks geldt voor natuurlijke entiteiten: atomen, moleculen, cellen, organismen, ecologische systemen, zonne-/sterrenstelsels, samenlevingen, etc.

De natuur als systeem van systemen.

Soorten systemen: open/gesloten, lineaire/niet-lineaire, meer/minder complex, stabiele, in evenwicht verkerende/niet-stabiele, dynamische, niet in evenwicht verkerende systemen.

‘Normale’ geval in de natuur: het open, niet-lineaire, complex georganiseerde, dynamische systeem, min of meer ver van het evenwicht.

Kenmerken

- de eigenschappen hangen samen met het organisatiepatroon van het systeem als geheel ('holisme'). Het organisatiepatroon als basaal kenmerk van de werkelijkheid;
- bij toenemende complexiteit worden kritische drempels overschreden, waarbij zij sprongsgewijs andere gedragswijzen en 'emergente' eigenschappen vertonen; leven, bewustzijn, 'geest' als emergente natuurlijke verschijnselen;
- de natuur als 'ladder' van niveaus van opklimmende complexiteit met eigen onherleidbare systemische eigenschappen; rijke verscheidenheid aan zijnsvormen met eigen specifieke eigenschappen; bezitten eigen tijden en ritmen (chemische klok, biologische klok, karakteristieke ritmen (sterren, cycli van de economie, enz.); verschillende typen van causaliteit (fysische, biologische, ecologische, psychische, sociale, enz.).
Kortom, bij een pluriforme natuur hoort een pluriform oorzakelijkheids- tijds-, ruimte-, materie- enz. begrip.
- met zo'n pluriforme werkelijkheid correspondeert een pluraliteit van wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke ontsluitingsvormen c.q. een pluriform rationaliteitsconcept.

- eenheid en verscheidenheid van de natuur: homologie (innerlijke verwantschap); de natuur maakt sprongen en is tegelijk een eenheid (verticale verwantschapsstructuren). Mogelijkheid om dat te denken: de verschillende typen verschijnselen zijn verschijningsvormen van een onderliggende realiteit.
`Ingevouwen' en `uitgevouwen' orde van de natuur.
- verhouding van de verschillende zijnsniveaus: tweezijdig, van beneden naar boven en omgekeerd, bijv. opwaartse en neerwaartse causaliteit: het organisatiepatroon van hogere niveaus neemt de eigenschappen en wetmatigheden van de lagere in dienst, `overvormt' ze. Hier mogelijk nieuwe toegang tot probleem van de wilsvrijheid.
- vermogen tot zelforganisatie/zelfordening: eigen activiteit van de natuur;
- dit hele natuurbeeld staat in de sleutel van relationaliteit. `Dingen' zijn knooppunten in netwerken van relaties. Geldt ook voor de menselijke werkelijkheid, d.w.z. dat de mens zich weer als participant i.i.t exploitant van de natuur moet opstellen.

Ondersteuning vanuit de existentiële fenomenologie (M. Merleau-Ponty)

De afstandelijke en objectiverende toeschouwershouding, kenmerkend voor wetenschap en (veel) filosofie, is niet onze primaire relatie tot de werkelijkheid en onszelf. In die houding participeren wij niet aan het gebeuren, maar verschijnen de dingen inclusief ons lichaam als objecten in de derde persoon, *waarover* men spreekt, maar *waarmee* men niet omgaat.

Fenomenologie: wij *zijn* allereerst ons lichaam ('corps-sujet'), ervaren in de eerste persoon.

De ervaring van het eigen lijf en van daaruit met de werkelijkheid: *participerende* ervaring. Vanuit ons lichaam, ons enige bruggenhoofd in de werkelijkheid, zijn wij met de werkelijkheid verbonden en voeren wij daarmee altijd al een stille conversatie die aan alle distantie nemende ervaring voorafgaat.

Er is een prereflexieve, vóórconceptuele oervertrouwdheid met de ons omvattende werkelijkheid die aan elke discursieve en reflexief-bewuste relatie ermee voorafgaat. Op deze onderlaag van participerende waarneming rust iedere vorm van meer objectiverende betrekking tot de werkelijkheid.

Deze ervaring is eveneens pluriform: de verschillende typen van ervaring staan voor even zovele toegangen tot de werkelijkheid (Eddingtons parabel van de ichtyoloog of viskundige).

Conclusie: wij leven in een diepe, dynamische, creatieve, open, rijk geschakeerde, wonderbaarlijke natuur waarin we ons weer opgenomen kunnen voelen en waarmee we dan ook zorgzaam om moeten gaan.

Tegelijk kan een eigentijdse natuurfilosofie als hier voorgesteld, gecombineerd met recente inzichten van de fenomenologie, een nieuwe impuls aan het filosofisch denken in het algemeen geven.